Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 1 15/6/20 9:31

EL TREBALL DOMÈSTIC FEMENÍ A LA VALÈNCIA DEL SEGLE XVII

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 3 15/6/20 9:31

Estudis Universitaris – 170

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 4 15/6/20 9:31

Isabel Baixauli

El treball domèstic femení a la València del segle XVII

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA, 2020

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 5 15/6/20 9:31

Edició composta amb lletra Andralis ND OSF i Andralis ND SC
i impresa sobre paper Clarex 1.27 Literatura Color 03 de 90 g/m²

© 2020, Isabel Amparo Baixauli Juan
© 2020, d'aquesta edició:
Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 – 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
contacte@alfonselmagnanim.com
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-848-5
DL: V-791-2020

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella
Disseny de la coberta: Juan Nava
Gravat de la coberta: *Criada anglesa amb tapins*, Muller, 1540
Maquetació de la coberta: Pablo Pastor
Maquetació: Institució Alfons el Magnànim-CVEI
Impressió: Impres Puchades, SL

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 6 15/6/20 9:31

Índex

Abreviatures 9
Introducció 11
La ciutat de València del Sis-cents: un espai dual 15
La València del Sis-cents. Un espai urbà i rural 16
València, cap i casal del territori valencià 19
La ciutat de València: un espai socioeconòmic urbà 21
Metodologia i fonts 29
De la macroanàlisi a la microanàlisi: la metodologia emprada 31
Les fonts bàsiques 32
Font secundària: el pare d'òrfens, institució taxadora de soldades 33
El treball domèstic femení segons l'edat 43
Les edats de les dones 43
El servei domèstic femení i l'edat de les dones 48
El treball femení i els moviments migratoris 75
Origen geogràfic del servei domèstic femení 77
Els moviments migratoris femenins 81
La migració femenina extraterritorial 84
Les franceses 86
Les catalanes 87
Les castellanes 89
Les aragoneses 90
La migració femenina interior 97
La migració femenina: del poble a la ciutat 108
La xarxa solidària entre els del mateix poble 112
El mercat sociològic del treball femení 129
Qui oferia treball femení: homes i/o dones 130
Quins grups socials oferien treball a les dones 135
El patriciat urbà: principal contractant de treball femení 143
L'estament eclesiàstic: contractant de treball femení 154
El notariat i altres membres de l'administració 157
El món del comerç: contractant de treball femení 158
El món sanitari no universitari 164

El món artesanal: contractant de treball femení 167
El sector primari: contractant de treball femení 180
Origen sociològic del treball femení 195
Les treballadores d'origen incert 197
Origen sociològic del treball domèstic femení 200
L'origen artesanal del treball domèstic femení 206
L'origen rural del treball domèstic femení 215
El treball domèstic femení i el consum 227
Herència i pagament de despeses hospitalàries i soterrament 236
Consum de medecines i tractaments sanitaris 237
Despeses de tornar-se'n a casa: consum de roba, transport... 239
Embarassos: necessitats de recursos per a consumir 241
Abandonament dels marits: necessitat de recursos 244
Vídues: caps de família 245
Despeses de fer-se monja: l'hàbit, el vel... 245
Despeses d'estar reclosa a la presó: roba i aliments 246
Finançament de judicis 248
Despeses de casar-se 250
Incapacitats: font de despeses 252
Solidaritat intergeneracional 253
Comprar-se roba 254
Invertir en aprenentatge 255
El treball domèstic femení: un espai de convivència i sociabilitat 301
Els lligams amb els paisans del poble 303
Les solidaritats verticals 306
Les solidaritats horitzontals 312
El veïnatge i altres 314
Els conflictes 315
Amors i desamors 321
Les malalties: incapacitació per al treball domèstic femení 365
Malalties professionals 366
Malalties generals 367
Conclusions 383
Bibliografia 389

Abreviatures

ARV	Arxiu del Regne de València
ADP	Arxiu de la Diputació de València
APP	Arxiu de Protocols del Patriarca (Col·legi del Corpus Christi)

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 9 15/6/20 9:31

Introducció[1]

Al llarg de totes les èpoques, les dones han participat molt activament en la vida econòmica i social, aportant el seu esforç i treball. Però la seua participació ha estat infravalorada, desestimada, invisible i ignorada fins i tot per les mateixes societats. Bona part d'aquest treball l'han dut a terme al si de la pròpia llar, amb una completa dedicació i una àmplia diversitat de tasques, des de la neteja i cura de la casa, la cura dels infants, dels malalts i dels majors, l'educació dels menors, la gestió del dia a dia de la llar..., sense cap remuneració monetària, ni consideració social, malgrat la seua importància per a la vida quotidiana i, en general, per al correcte funcionament de les societats. Tampoc era ben valorat quan, qui l'executava, no era de la família, i era mal remunerat. Les filles de les famílies més desfavorides el feien en altres cases a canvi de sostre, llit, menjar, roba i uns pocs diners.

El present llibre pretén analitzar el treball domèstic femení a la València del Sis-cents. Moltes de les serventes eixien de casa amb un contracte, afermament, negociat pels progenitors que les col·locaven amb l'objectiu de minvar i alleugerir les càrregues familiars. L'eixida de la casa paterna tenia lloc a edats molt primerenques, entre set o vuit anys, quan començaven a ser més útils que no a fer nosa en la casa on havien de servir. Per a uns i altres, serà un veritable trauma més o menys durador, i que encetarà el trànsit de la infantesa cap al món dels adults, així com un intens procés d'aprenentatge, formació i sociabilitat; el jovent acabarà tenint un bagatge professional i personal a més d'una xarxa de solidaritats pròpia que s'estén a la resta de la família. De fet, molts d'aquests contractes eren incomplerts per uns o altres o per ambdós una vegada i una altra. Els processos d'adaptació dels menors hi eren al darrere, així com les obligacions que els encarregaven, no adients a la seua edat o condició.

Una vegada anul·lat un acord, els pares col·locaven de nou les filles en altres cases amb condicions diferents de les primeres, fent

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 11 15/6/20 9:31

valer l'edat més elevada, i un major grau de responsabilitat i de formació. Era fonamental per a les famílies que la seua mainada pogués treballar en una altra casa per a alleugerir la carrega econòmica de la família. Així, resolts els problemes d'adaptació, la majoria de la descendència no tornava finalment a la casa paterna, sovint situada en pobles i llogarets llunyans. Anaven de casa en casa fins que definitivament fundaven la seua família, després d'aconseguir uns diners per als seus dots i casar-se. En el cas dels joves, arribaven a aconseguir una formació reglada, uns pocs diners i unes coneixences. En canvi, elles obtenien una xarxa de solidaritats i uns recursos materials per a casar-se, gràcies a un dot considerable. També n'hi havia que tornaven però ho feien, especialment les xiques, per a casar-se amb un home del poble o per patir una greu malaltia que la impossibilitava per a treballar. Més bé o més malament, la descendència s'obria pas, i definitivament s'incorporava al món adult per a formar-ne part.

Si la necessitat era molt forta, la família s'ajustava i alguns dels membres hi eixien per a aconseguir més recursos. De vegades les mateixes mullers es veien abocades a anar-se'n de la pròpia casa per a entrar en una altra. Molt abans, altres membres de la família, femenins o masculins, havien abandonat la casa. Les dones adultes de la família, vídues o solteres, entraven, de nou, al mercat laboral amb un bagatge formatiu i amb un tractament socioeconòmic ben diferent de les xiquetes de set i vuit anys. Tindran més responsabilitats allà on vagen i això es reflectirà en el sou que rebran. En el cas de les dones casades, la seua eixida s'ha de llegir i interpretar amb l'agreujament de deixar marit i prole. Forçades a deixar la seua llar, les mares de família tindran present en tot moment els seus i no els oblidaran. Una vegada instal·lades en un nou espai domèstic, aquestes dones procuraran pels seus i miraran d'estendre'ls les solidaritats establertes a la casa on treballen. Així, més tard o més prompte, elles incorporaran la seua família a l'espai domèstic en què viuen i treballen.[2]

Totes aquestes circumstàncies foren viscudes per societats preindustrials, com la València del segle XVII, on les famílies eren

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 12 15/6/20 9:31

els nuclis de producció i estaven instal·lades en permanent situació precària. El transvasament de mà d'obra d'unes famílies a unes altres era una estratègia per a alleugerir i equilibrar la precària situació econòmica, donada per les conjuntures de crisi, i també pels cicles crítics de cada família. El trànsit d'una família a una altra de moltes dones els proporcionava un bagatge formatiu molt divers, adaptat a les necessitats productives i els interessos de cada família i de cada instant. Una altra circumstància que cal tindre en compte és la fragilitat de les famílies i de la seua economia com a tret cabdal per a entendre els processos formatius i els vaivens laborals femenins. La participació de les dones en el món laboral s'entenia com una situació esporàdica i peremptòria, filla de la necessitat de recursos per a sobreviure, però que es prolongava en el temps i s'adaptava a les possibilitats d'obtenir ingressos de fonts variades. El fil de tot això serà l'encreuament del cicle vital amb el curs de vida que configuraran el procés evolutiu personal de les dones, a més del cicle familiar. Des d'aquesta perspectiva, coneixerem el trànsit d'aquestes dones per diferents cases i categories d'acord a les habilitats i destreses demostrades, així com a l'edat.

Notes

1 El present llibre forma part del projecte becat Proyecto PGC2018-097011-B-I00 «Biografías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de las fuentes documentales valencianas de la época foral», del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades del Gobierno de España.

2 Baixauli (2004: 149-154).

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 13 15/6/20 9:31

La ciutat de València del Sis-cents: un espai dual

La ciutat de València es localitza a la façana oriental de la Península Ibèrica en una planura litoral mediterrània, una estreta faixa que s'estén en direcció nord-oest sud-est adossada a la Serralada Ibèrica i les serrelades de la Bètica. Aquesta planura ha estat modelada pels aports fluvials dels rius, rambles i barrancs del Carraixet, Túria i Poyo-Torrent que al sector costaner es connecten amb l'ambient palustre al nord de l'Albufera i més al sud amb el Xúquer. La plana on es va assentar la ciutat històrica de València ha estat fruit, en concret, de les activitats sedimentàries del riu Túria. Els seus trets morfològics diferencien un ventall al·luvial del Pleistocé, la plana i les terrasses al·luvials holocèniques, i el litoral deltari.[3] Aquests trets morfològics han permés uns sòls rics i molt apropiats per a l'agricultura. Amb el naixement i pervivència, al llarg dels segles, de la ciutat de València hi sorgeixen dos mons: l'agrícola i l'urbà, que conviuran en profunda simbiosi, al llarg de la trajectòria històrica d'aquesta unitat humana, econòmica i geogràfica.[4]

Les muralles, que tant marquen la separació visual de la ciutat, sempre van tenir una doble funció defensiva, tant front al perill d'invasió i atac enemic com contra les avingudes del riu. En el pas del segle XVI al XVII, la Fàbrica de Murs i Valls va decidir la construcció d'ampits per a encaixonar el riu en murs de carreus, reforçant les vores del riu des del pont de Sant Josep al pont de la Mar. La resta dels trams es van construir entre 1606 i 1789. Com indica Pilar Carmona, es va prioritzar atendre els punts geogràfics més conflictius; en primer lloc, l'eixida cap a la rambla dels Predicadors, el tram entre els ponts de Serrans i de la Trinitat, i després s'amplià cap el pont de la Mar i el Pont Nou. Però no es va poder resoldre el problema de les crescudes. Ja en el període que tractem, entre el 1610 i el 1628, de nou el riu va experimentar onze crescudes sense que l'aigua sobrepassara les voreres; ja estaven construïts els ampits entre els ponts de

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 15 15/6/20 9:31

Sant Josep i de la Mar. L'avinguda del 1651 va fer renàixer la rambla de Predicadors i l'aigua va arribar al camí de Morvedre. Hi va haver noves crescudes amb destrosses materials, el 1676 l'aigua va fer malbé els convents de la Saïdia, Sant Pere Nolasc, Santa Mònica, i Sant Julià, a més d'erosionar les terres a Campanar.[5]

El Túria fou, per tant, un element definidor per a la ciutat des de la seua fundació fins a l'actualitat. Sense ell no s'entendria la morfologia i estructura de la ciutat. Per contra, la façana marítima de la planura al·luvial no propiciava l'existència d'un port, sinó més bé al contrari. Pensem, a més a més, que la mar era una veritable frontera amb enemics presents al llarg de tota la història. La ciutat va trigar a tenir un vertader port marítim. Al Grau, com als altres graus de la Mediterrània Occidental, hi havia unes rudimentàries infraestructures portuàries que no eren apropiades per a que els vaixells hi pogueren recalar, el fons poc profund i arenós ho impedia; la solució era descarregar les mercaderies amb barcasses que les portaven a la costa. Durant molt de temps, es va funcionar amb un embarcador de fusta i les anades i vingudes de les barcasses als vaixells, ancorats en alta mar. La necessitat d'un port en condicions fou una de les qüestions pendents, però no hi havia encara una tecnologia apropiada a l'abast. A les primeries del setcents hi va haver dissenys per a construir un veritable port, els del pare Tosca, que no s'arriben a portar a terme perquè no hi havia la tecnologia per a constuir-los.[6] Malgrat la manca d'unes instal·lacions escaients, la ciutat de València va tenir un important comerç marítim,[7] i fou un dels accesos al mar des de l'interior peninsular.

La València del Sis-cents. Un espai urbà i rural

La València del Sis-cents era dual: un espai urbà emmurallat, amb cinc ponts i cinc portes,[8] com es veu en els gravats del segle XVI d'Anthonie van den Wijngaerde, i ja abans en el plànol de Manelli (el plànol del pare Tosca es realitzaria a finals del segle), i un altre rural: les hortes que l'envoltaven, descrites pels viatgers A. Jouvin (1672) i Ber-

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 16 15/6/20 9:31

tomeu de Rogatis (1674),[9] entre altres. La convivència d'aquests dos mons donava la personalitat a aquesta ciutat. Els viatgers del segle XVII contrastaven el bell emplaçament de la ciutat en una planura, un espai urbà emmurallat, de carrers estrets atapeïts entre les muralles seguint una planimetria majoritàriament àrab. Destacaven les portes de la ciutat, Quart i especialment Serrans, ideades per a rebre reis.[10] Diàriament, entraven per les portes de la ciutat fruites i verdures de l'horta, la Particular Contribució, per a alimentar la seua població. Però no podem oblidar que la demanda cerealística i càrnica no era abastida únicament per la producció comarcal, que era insuficient, sinó per importacions.[11] Quan, de bon matí, s'obrien les portes de l'urbs emmurallada es movia un tràfec de mercaderies i persones que anaven i venien de pobles, alqueries i també de ravals de la ciutat, i viceversa. A mitjanit, les muralles es tancaven i finalitzava aquest moviment fins al dia següent a primera hora. Els intercanvis entre el món urbà i el rural eren quotidians; uns aportaven aliments i mercaderies a la ciutat; en contrapartida, s'hi abastien de fem per a adobar els camps,[12] i aconseguien finançament, mercaderies, serveis, oportunitats laborals... No sempre les relacions foren pacífiques, un bon exemple d'això és la revolta dels llauradors (1663); en general, els conflictes en terres valencianes tenien un rerefons social i econòmic que reflectia també, en part, el conflicte rural-urbà.[13] Molts dels propietaris de terres i alqueries, així com senyorius, residien a la València emmurallada.

L'espai emmurallat estava configurat per cases, carrers, places, horts, esglésies parroquials, convents, palaus, hospitals i edificis civils, que s'amagaven darrere de les muralles, formant el teixit urbà. La ciutat estava dividida en dotze parròquies, les cèl·lules espacials de rang inferior des de l'Edat Mitjana (i que exercien també un domini sobre l'Horta en tindre els pobles en la seua jurisdicció). El sentiment de pertinença a la parròquia estava molt arrelat, per ser un espai comú de convivència i de solidaritats.[14] A l'església parroquial s'hi celebraven batejos, comunions, matrimonis i funerals, és a dir, els principals esdeveniments de la vida. També s'articulava al seu voltant l'assistència social, des dels bacins parroquials fins a altres

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 17 15/6/20 9:31

institucions assistencials.[15] La parròquia era l'espai vital de referència. L'atapeït entramat urbà estava format de carrers i carrerons, únicament hi havia espais lliures en dues grans places, la del Mercat i la de Predicadors. No hi va haver grans reformes urbanístiques al llarg del Sis-cents.[16] D'aquest entramat de carrers i carrerons, destacaven els campanars, les grans cúpules i els horts monacals. De fet, hi havia nou convents intramurs –i extramurs–, formant una corona entre l'antic recinte musulmà i les noves muralles, com ara Sant Josep, prop del Portal Nou, Santa Úrsula en la Porta de Quart, i el Pilar molt prop del portal de Torrent.[17]

La València extramurs era la d'alqueries, pobles de la Particular Contribució, horts, camps i séquies,[18] i així mateix la dels jardins, els horts, el Palau del Real i els seus jardins, i el Prado;[19] i la dels camins: el camí reial de Morvedre, força poblat, el camí reial de Xàtiva, prolongació del carrer de Sant Vicent amb filloles i el convent de Jerusalem, el camí reial de Quart, el camí del Grau. Aquest espai estava connectat intensament al nucli urbà emmurallat. De fet, la ciutat de València exercia la jurisdicció sobre els pobles de la Particular Contribució, que eren aquells que estaven a poc més d'una llegua. València era una urbs envoltada per l'espai rural i una xarxa vial que la comunicava amb la resta del territori.[20]

Hi havia un elevat nombre de convents, per això la València del segle XVII era coneguda com la ciutat conventual[21] i levítica. D'ací ve la voluminosa proporció de població sota el celibat, tant masculina com femenina, que era al voltant d'una setena part de la població adulta d'un total de 50.000 habitants.[22] Segons els estudis demogràfics, a principis del segle XVII la ciutat de València té 12.327 cases intramurs. Si afegim les poblacions properes de Benifaraig, Benimaclet, Benimàmet, Borbotó, Carpesa, el Grau, Patraix, Rascanya i Torbas, s'arribava a les 12.764 cases.[23] Cap a la meitat del segle es comptabilitza a la València intramurs 10.000 cases, i 10.247 cases afegint poblacions de l'horta com ara Benifaraig, Benimaclet, Benimàmet, Borbotó, Carpesa, Massarrojos i Mauella, segons el Veïnat de 1646.[24] Així i tot, com assenyala el professor Ardit, es podia parlar d'un estancament demogràfic durant la primera meitat dels sis-

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 18 15/6/20 9:31

cents.[25] Malgrat això, estem parlant d'un espai força poblat malgrat que viurà contínues crisis demogràfiques al llarg de la centúria –els períodes de pesta, molt violenta fou la de 1647-48–. Sempre estem utilitzant estadístiques de mala qualitat, com ara el cens de 1646, amb veritables ocultacions i mancances, però que ens dona una aproximació de l'estancament demogràfic de València i la seua comarca a la primera meitat de la centúria. En canvi, per a la següent meitat de segle no tenim cap document d'estadística demogràfica, de millor o pitjor qualitat, fins al pròxim cens de 1712-1713, manat a fer pel príncep Campoflorido.[26] Malgrat tot, València encara era una de les seixanta ciutats més poblades d'Europa,[27] com també ho havia estat al cinc-cents i ho seria en el set-cents.[28]

Aquest espai urbà, tant densament poblat, esdevenia molt atractiu per a molta població vinguda d'altres indrets, per la seua condició d'espai de consum i de producció. La seua condició de cap i casal del país feia de la ciutat de València un nucli on es concentraven les principals institucions civils i religioses: cap i casal del regne, seu de l'arquebisbat, i això associat a un gran nombre d'habitants i oportunitats laborals i vitals.

València, cap i casal del territori valencià

Com a cap i casal del territori valencià, València era l'espai socioeconòmic, polític, ideològic, científic i religiós de referència. De fet, la xarxa viària s'articulava i jerarquitzava al seu voltant.[29] Institucionalment, la ciutat tenia els seus propis òrgans de govern: el Consell i els jurats, configurats durant les centúries medievals. Al segle XVII s'hi vivia una pugna entre el poder monàrquic i el municipal pel control del govern de la ciutat.[30] València era seu de moltes institucions del regne com la Diputació del General o Generalitat i la Junta d'Estaments.[31] La monarquia hi tenia una representació institucional, configurada per institucions medievals heretades, Governació, Batlia, Mestre Racional; i les de nova implantació: s'hi afegiria el regent de la Cancelleria i l'Audiència.[32] Tenim, per tant, institucions de govern,

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 19 15/6/20 9:31

judicials i administratives:[33] la Reial Audiència,[34] la Batlia General, la Reial Cancelleria, el Mestre Racional, la Governació General i la Diputació General; sense oblidar les pròpies institucions locals: els Justícia Criminal[35] i Civil i l'organització municipal,[36] i la Taula de Canvis.[37] El 1499, els Jurats van aprovar els estatuts de l'Estudi General, la Universitat de València;[38] amb aquesta aprovació es funda la institució i s'inicia un periple universitari que arriba fins als nostres dies. Al seu si s'hi va viure, al llarg del temps, una intensa discussió ideològica i científica. L'existència de la universitat va permetre l'arribada d'estudiants i professors, d'impressors, i va dinamitzar la vida cultural i intel·lectual de la ciutat. Això va significar, encara més, una atracció per a que arribés una major quantitat de població i disposar d'una més intensa vida cultural i social.

Com a ciutat conventual,[39] València era seu d'un gran nombre d'institucions eclesiàstiques. De fet, tant en el recinte emmurallat com extramurs, trobem nombrosos convents i monestirs, femenins i masculins. S'han de sumar els rectors i cossos de les esglésies parroquials: els vicaris, beneficiats, sagristans... La catedral amb el seu capítol (canonges, vicaris, arxivers, beneficiats...) representava una de les institucions eclesiàstiques de més predicament en la ciutat i en tot el territori valencià, tant a nivell religiós com econòmic, propietària d'immobles, censals, senyorius... Com a seu arquebisbal, València disposava d'arquebisbe i bisbes auxiliars per a que gestionar-los.[40] També la Inquisició hi tenia seu amb l'emblemàtic edifici a la plaça de sant Llorenç.[41]

Els nous ordes religiosos hi estaven representats, com els jesuïtes, que van tenir gran predicament a la ciutat de València des dels seus inicis, amb la fundació del Col·legi de Nobles de Sant Pau.[42] S'hi viu un nou esclat conventual amb la renovació religiosa de la Contrareforma que s'inicia[43] amb l'arquebisbe Villanueva i continua amb l'arquebisbe Martín Pérez de Ayala.[44] Fins i tot, el mateix Juan de Ribera[45] va promoure un Col·legi per a donar una bona formació als sacerdots segons les directrius tridentines.[46] Els oratorians, seguidors de sant Felip Neri, també tenien predicament a la ciutat. Tots ells s'afegien als ordes –masculins i femenins– que des de l'entrada

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 20 15/6/20 9:31

de Jaume I hi estaven arrelats: cistercencs, cartoixans, dominicans, franciscans descalços, caputxins..., sense oblidar els ordes militars com el de Montesa, hereu dels templaris, el de sant Joan de l'Hospital i el de Calatrava. S'hi sumen les múltiples confraries religioses presents a la ciutat.

El pes eclesiàstic, tant el clergat regular com el secular, era molt important i predominant en la València del sis-cents. En l'aspecte demogràfic, l'un més que l'altre: el 1654, el clergat regular era més nombrós, amb mil quatre-cents frares per a vint convents i nou-centes seixanta-quatre monges per a divuit monestirs, enfront del clergat secular amb set-cents cinquanta-dos eclesiàstics, a més de les dignitats.[47]

En l'aspecte econòmic, l'Església com a institució disposava de recursos propis que administrava –llegats, propietats, censals, delmes...–, aconseguits gràcies a la seua maquinària, i els centralitzava esdevenint consumidora.

La ciutat de València: un espai socioeconòmic urbà

A la ciutat de València convivia un gran nombre de segments socioprofessionals: famílies nobiliàries i rendistes, professionals del comerç, buròcrates, professionals lliberals, artesans i llauradors, sense deixar de banda el món eclesiàstic. Com a espai urbà tenia un teixit sociològic molt divers que també es traduïa en la ubicació en les parròquies valencianes. De fet, els professors García Cárcel[48] i Pérez García[49] han dibuixat un plànol socioprofessional i econòmic de la València del segle XVI que podem aplicar a la següent centúria. García Cárcel distingia el barri de l'estament feudal –les parròquies de Sant Nicolau, Santa Maria,[50] Sant Salvador i Sant Llorenç–, els barris de la burgesia mercantil i empresarial –la parròquia de Sant Martí– i el de la burgesia rendista –part de la parròquia de Sant Andreu–, el barri buròcrata –les parròquies de Sant Tomàs, Santa Maria i Sant Andreu–, i els barris artesanals –les parròquies de Santa Caterina, Sant Miquel, Santa Creu i Sant

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 21 15/6/20 9:31

Martí–, amb activitat comercial –la parròquia de Sant Joan– i amb activitat agrícola –Sant Martí, Sant Andreu i Sant Esteve–.[51]

Al capdamunt estava la noblesa,[52] caracteritzada pel seu *status* d'estament privilegiat i per no participar en cap activitat productiva. Hi podem distingir dues nobleses: la titulada –ducs, comtes i marquesos– i la no titulada –els posseïdors de senyorius, nobles, cavallers, donzells, generosos i infançons–. El noble titulat és qui aconsegueix estar al cap de la casa de la seua família, la resta pertanyen a la noblesa no titulada. No tots els nobles no titulats tenen el mateix origen, ni la mateixa categoria. Entre la noblesa no titulada ens apareix tota una gradació social i econòmica. Distingim entre els posseïdors de rendes senyorials, dalt de tot, i la petita noblesa sense recursos, baix.

Un esglaó més avall, l'oligarquia urbana i similars[53] que està formada per ciutadans, funcionaris, professionals liberals amb o sense titulació universitària i els estudiants. Els ciutadans són, socialment, part de l'oligarquia urbana i tenen privilegis. En un principi, pertanyen a l'estament reial i no al militar.[54] Per aquests arguments, hem considerat convenient diferenciar ciutadans de nobles, i ubicar-los dins del grup de professionals lliberals i funcionaris com a oligarquia urbana. Com a conseqüència del gran nombre d'institucions laiques[55] i religioses,[56] hi haurà una destacable població de buròcrates –alts càrrecs, notaris, escrivans i petits funcionaris– i d'eclesiàstics a la València del segle XVII.

El funcionariat estava format per magistrats, escrivents, secretaris i verguetes; tots ells treballaven en les institucions i estaven, més o menys, prop del poder. Els professionals liberals exerceixen la seua activitat professional tant amb un títol universitari –doctors en dret i en medicina– com sense –notaris, apotecaris, cirurgians, escrivans, batxillers, estudiants, etc.– Estem davant d'una varietat de professions i categories socials que tenen en comú no pertànyer a l'esfera productiva de la ciutat,[57] i formar part o estar prop del poder local, excepte els professionals liberals relacionats amb la sanitat. Alguns d'aquests professionals exercien a l'Hospital General[58] o en sa casa, com molts cirurgians. En el cas de les madrines, elles exercien de forma privada i com a verificadores als tribunals.

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 22 15/6/20 9:31

Els sectors productius de la ciutat estaven per sota,[59] formats per comerciants, traginers, hostalers, artesans, llauradors i pescadors. Els professionals del comerç, del transport i hostalers, tots plegats podem considerar-los del sector terciari.[60] Hi ha diferències entre els professionals del comerç. Aquells que exerceixen a la Llotja i no tenen oberta botiga, tenen com a activitat pròpia el gran comerç, els mercaders[61] –els *mercator* de la documentació–. Els altres comerciants es dediquen al mitjà i petit comerç, com ara els botiguers especialitzats i al detall.[62] Hem inclòs com a professionals del mitjà i petit comerç des de corredors, botiguers, traginers,[63] pellers,[64] carboners, carnissers,[65] especiers,[66] llibreters, nevaters, taverners, tonyiners, fins a vinaters.[67] Hostalers, carreters, freners i correus són els professionals del transport i de l'allotjament a la València del segle XVII.

Uns altres professionals que trobem a la ciutat són els artesans.[68] Ells sols tenen el seu treball i no gaudeixen de cap privilegi. La seua activitat és menyspreada per una societat que no valora el treball, i especialment el que es fa amb les mans. Hi ha un gran nombre d'oficis a València per l'especialització dels artesans, com s'esdevé a qualsevol ciutat europea de l'antic règim. Per tot això hem decidit agrupar els oficis en sis sectors, seguint la classificació de Barceló:[69] el sector tèxtil, el de les fibres, la pell i el calçat; el sector de la construcció, ceràmica, vidre i ciment; el sector de la fusta, suro, paper i arts gràfiques; el sector de l'alimentació i la química; el sector del metall, i el sector de la pintura, la joieria, l'escultura i la música. La proximitat del mar i del camp genera professionals del sector primari com ara llauradors, ramaders, cabanyers,[70] cabriters, mariners i pescadors, que viuen extramurs en l'horta de València i rodalies o en el Grau, fins i tot en l'Albufera.[71]

El món artesanal relacionat amb el teixit,[72] la pell[73] i les altres fibres, inclòs el món del calçat,[74] dóna lloc a un gran nombre d'oficis especialitzats en cada fase de transformació del producte. El món tèxtil es caracteritza per l'especialització dels distints processos, des de l'elaboració de la fibra –seda,[75] llana o lli– fins a la confecció del teixit[76] que els sastres transformaran en vestits.[77] Els artesans especialitzats en seda seran els més rics i respectats de la ciutat.[78] Entre

Treball domèstic femení maqueta (12-6-20.indd 23 15/6/20 9:31